

Aşa-numitele „rugăciuni ale Catismelor” (scurtă prezentare istorico-liturgică)

Diac. lector dr. Nicolae PREDA

Keywords: *Psalter, prayers, liturgical manuscripts, anchorites, monastic tradition*

Obiceiul citirii aşa-numitelor „rugăciuni ale Catismelor” este, în opinia lui Ciril Korolevskij, una dintre uzanțele foarte vechi și de sorginte monahală (întâlnită la început la anahoreți) din Biserica noastră.

Denumite rugăciuni „ale catismelor” (ori „rugăciuni ale antifoanelor”, ca în tradiția constantinopolitană), aceste rugăciuni comportau structuri diferite în funcție de cele două tradiții liturgice determinante, cea ierusalimiteană și cea constantinopolitană, fapt pentru care voi încerca să redau câteva dintre trăsăturile caracteristice ale acestora.

1. *Psaltirea liturgică – precizări generale*

Despre momentul introducerii în cult a „*Psalmilor lui David*” și despre modul folosirii aşa-zisei „*Psaltiri¹ liturgice*”, din păcate, studiile de specialitate nu vorbesc foarte mult; motivul este însă unul evident: primele „rugăciuni”

¹ *Psaltire* (ψαλμός, ὁ - *psalmos*, ο = cântare, odă și φαλτήτιον, τό – *psaltirion* = instrument muzical de acompaniat; βίβλος ψάλμων! – *biblos psalmon* = Cartea Psalmilor; lat. *Psalmorum liber* sau *Psalterium*) - este una din cărțile Vechiului Testament care a constituit prima formă de cântare în cultul creștin. Cântarea psalmilor alterna cu lecturile biblice cf. Pr. prof. dr. E. BRANIȘTE și Prof. Ecaterina BRANIȘTE, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Editura Diecezană, Caransebeș, 2001, p. 399.

(imne²)³ folosite în cult au fost, fără doar și poate, *Psalmii* lui David⁴, care erau considerați inspirații de Dumnezeu, adică o veritabilă „autoritate scripturistică”⁵.

De altfel, atât în Orient, cât și în Occident, unele canoane bisericești, precum 59 Laodiceea (anul 364)⁶ și 12 Braga (anul 563)⁷, interzic cântarea (rostirea) în biserică a imnelor nescricturistice.

Mențiuni privind, pe de o parte, existența „*Psalmilor lui David*” în cult, iar pe de alta, a aşa-numitelor „rugăciuni ale Catismelor”, găsim consemnate,

² Prima mărturie care ne prezintă un imn al Intrării Mari de la Constantinopol, omilia lui Eutihie, vorbește de un „imn psalmic” și se referă, se pare, la Psalmul 23, cf. R. F. TAFT, *O Istorie a Liturghiei Sfântului Ioan Gură de Aur*, volumul II. *Transferul darurilor și celealte rituri preanaforale*. Partea 1. *Intrarea cea Mare*. Ediția a 2-a revăzută. Traducere și prefată de Cezar Login, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2014, p. 190.

³ Qualche tipo di salmodia era un elemento del culto cristiano fin dal suo inizio, come è chiaro da molti testi del Nuovo Testamento: 1 Cor 14, 26, Ef 5, 18-20, Col 3, 16-17, Gc 5, 13, Ap 5, 8-9. Ciò che questi testi intendono esattamente con “salmi, salmodia, cantici” resta comunque dubbio, nonostante l’esegesi a cui questi testi sono tradizionalmente soggetti. Si riferiscono a salmi biblici? Forse, ma non sicuramente, R. F. TAFT, *A partire dalla liturgia. Perché è la liturgia che fa la Chiesa*, Edizioni Lipa, Roma, 2004, pp. 164-165.

⁴ «Il termine greco ψαλμός non era il solo che i cristiani usavano per i salmi di Davide, né questo termine *per se* si limitava ai salmi biblici. E sebbene l’uso dei primi cristiani sembri favorire l’interpretazione del termine in riferimento ai salmi biblici, dove non ci sono ragioni di sospettare un altro significato, fino al III-IV secolo vediamo autori latini e greci che usano ancora ψαλμός/*psalmus* in riferimento a composizioni chiaramente non bibliche. Ma poiché numerosi testi del Nuovo Testamento si riferiscono al canto di un tipo o di un altro, e poiché in questo tempo ψαλμοί era diventato per gli ebrei ellenofoni il nome proprio greco di ciò che conosciamo come i salmi di Davide (sebbene non esclusivamente), non contesterò, né tenterò di provare il giudizio comune secondo il quale i primi cristiani usavano probabilmente i salmi biblici nei loro raduni. È perfettamente chiaro che alla fine i cristiani giunsero a fare così, ed è ugualmente ovvio che essi presero questi salmi dal giudaismo», R. F. TAFT, *A partire dalla liturgia...*, p. 165, notele 7, 8 și 9.

⁵ «La salmodia si raccomanda prima di tutto per la sua autorità scritturistica: i salmi sono rivelati divinamente, sono stati usati da Cristo e dagli apostoli; il salterio contiene ogni cosa che si trova negli altri libri della Bibbia: storia, legge, profezia, ammonizione, moralità...», R. F. TAFT, *A partire dalla liturgia...*, p. 185 și 185 notele 72 și 73.

⁶ Canonul 59: „Nu se cade deosebiți psalmi a se zice în Biserică, nici cărți necanoniske, ci numai cele canonice ale Testamentului nou și a celui vechi”, *Pidalion* (retipărire), Mănăstirea Neamț, 1844, p. 329; „... i canti non biblici sono espressamente proibiti nel canone 59 del Concilio di Laodicea in Frigia ca. 360-390”, R. F. TAFT, *A partire dalla liturgia...*, p. 184.

⁷ “In occidente il canone 12 del Concilio di Braga (AD 563) legifera la stessa proibizione: vedi Taft, *La liturgia delle ore*, 206-207”, R. F. TAFT, *A partire dalla liturgia...*, pp. 184-185, nota 71; “Il concilio di Braga in Galizia (ora in Portogallo), tenuto nel 563 (...) il canone 12 proibisce in chiesa il canto di composizioni non bibliche...”, Robert F. TAFT, *La liturgia delle ore in oriente e occidente. Le origini dell’ufficio divino e il suo significato per oggi*, Edizioni Lipa, Roma, 2001, pp. 206-207.

de asemenea, în canonul 17 al Sinodului⁸ de la Laodiceea (364)⁹, unde se amintește (poruncește) „*să nu se cânte deodata toți psalmii lui David, în adunările, și slujbele Bisericii, ca nu pentru lungimea lor, să se îngreuneze norodul, și să iasă din Biserică. Ci printre psalmi să se facă citire și rugăciune, ca norodul să se odihnească puțin...*”¹⁰.

O sintagmă interesantă, ce pare să redea o altă dimensiune a perceptiei *Psalmilor* lui David în cult și care îmbină două concepte relativ identice (*imnul* și *psalmul*) și anume, „*imnul psalmic*”, aparține patriarhului Eutihie al Constantinopolului (552-565, 577-582), și o regăsim într-un cuvânt rostit la Paști (*Sermo de Paschate et de sacrosancta Eucharistia*): „*Se comportă prostește cei ce au învățat poporul să cânte un anume imn psaltic (!) (ὕμνον τίνα ψαλμικόν)*¹¹ atunci când slujitorii...”¹²; acest „*imn psalmic*”, de altfel un imn („*antifon*”) al Intrării Mari, „se referă, se pare, la *Psalmul 23*”¹³.

2. *Psaltirea liturgică bizantină - particularități*

„*Psaltirea liturgică bizantină*”, fie cea aflată în uz la Ierusalim¹⁴, fie cea constantinopolitană¹⁵ (denumită, datorită mobilității sale, și “The Distributed Psalter”¹⁶), diferită, de altfel, de *Psaltirea biblică* (denumire mai puțin exactă, în opinia Pr. R. Taft¹⁷), era împărțită în 60 de „*stări*” (στάσεις)¹⁸ și 20 de

⁸ *Sinod* (lat. *concilium, sinodus*; gr. σύνοδος, ή – *sinodos* = adunare) – în cadrul instituției Bisericii, este adunarea episcopilor (ierarhilor) în scopul de a dezbatе problemele ei specifice, cf. Pr. prof. dr. E. BRANIȘTE și Prof. Ecaterina BRANIȘTE, *Dicționar enciclopedic...*, p. 456.

⁹ Canonul 17: „Nu se cuvine să grămădească psalmii întru adunări, ci printre fiecare psalm, să se facă citire”, *Pidalion*, p. 318.

¹⁰ *Pidalion*, p. 318.

¹¹ PG 86², 2401A.

¹² R. F. TAFT, *O Istorie a Liturghiei Sfântului Ioan Gură de Aur...*, p. 146.

¹³ R. F. TAFT, *O Istorie a Liturghiei Sfântului Ioan Gură de Aur...*, pp. 189-190.

¹⁴ J. MATEOS, “Office de minuit et office du matin chez S. Athanase”, în *Orientalia Christiana Periodica* 28 (1962), p. 175; R. TAFT, “Mount Athos: A Late Chapter in the History of the Byzantine Rite”, în *Dumbarton Oaks Papers* 42 (1988), p. 181.

¹⁵ M. ARRANZ, “Les grandes étapes de la Liturgie Byzantine: Palestine-Byzance-Russie: Essai d’aperçu historique”, în *Liturgie de l’église particulière et liturgie de l’église universelle* (Bibliotheca Ephemerides Liturgicae Subsidia 7, Centro Liturgico Vincenziano-Ed. liturgiche, Roma, 1976, p. 50.

¹⁶ O. STRUNK, “The Byzantine Office at Hagia Sophia”, în *Dumbarton Oaks Papers* 9-10 (1956), pp. 200-202.

¹⁷ R. TAFT, “Mount Athos...”, p. 181.

¹⁸ On a partagé par exemple en trois στάσεις le chant funèbre des ἐγκώμια, ainsi que chaque κάθισμα du Psautier, ψαλτήριον>>, L. CLUGNET, *Dictionnaire grec-français des noms*

„Catisme” (καθίσματα)¹⁹, conform tradiției ierusalimitene, și în 74 sau 76 de „antifoane”²⁰ (ἀντίφωνα)²¹, potrivit uzanței de tip constantinopolitan.

De asemenea, Odele²² (*Cântările biblice*)²³ dar și aşa-numitele „rugăciuni ale catismelor” (așezate de obicei după cele 20 de „Catisme”²⁴ ale *Psaltirii*²⁵)²⁶ comportau structuri diferite, în funcție de cele două tradiții liturgice menționate mai sus, în sensul că la Ierusalim erau în uz nouă *Cântări biblice* iar la Constantinopol cincisprezece²⁷.

liturgiques en usage dans l'Église grecque,: A. Picard et fils, Paris, 1895, p. 139; R. TAFT, “Mount Athos...”, p. 182; M. ARRANZ, “Les grandes étapes...”, pp. 57-58.

¹⁹ Catisme – se numesc cele 20 de grupe în care sunt împărțiți cei 150 de Psalmi ai lui David, în cadrul cultului divin ortodox. Catismele sunt formate din versete de psalmi legate tematic (psalmii dimineții, ai nopții etc.) cf. Pr. Prof. Dr. E. BRANIȘTE și Prof. Ecaterina BRANIȘTE, *Dicționar encyclopedic...*, p. 92; “Une des vingt grandes divisions du Psautier, Ψαλτήριον, partagée elle-même en trois stations, στάσεις”, L. Clugnet, *Dictionnaire...*, p. 71.

²⁰ Conotația cuvântului *antifon* (în greacă, ἀντίφωνον) în acest context este una specifică, și desemnează un grup de doi sau mai mulți Psalmi; din păcate, această conotație nu compara în dicționare [vezi de exemplu, Pr. prof. dr. E. BRANIȘTE și Prof. Ecaterina BRANIȘTE, *Dicționar encyclopedic de cunoștințe religioase*, Editura Diecezană, Caransebeș, 2001, pp. 37-38]; „La Constantinopol Psaltirea însăși era împărțită în antifoane, fiecare cuprinzând, în principiu, trei psalmi având același antifon-refren”..., J. MATEOS, *Celebrarea cuvântului în Liturghia bizantină. Studiu istoric*. Traducere și note de Cezar Login, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2007, pp. 8-9, nota 23.

²¹ R. TAFT, “Mount Athos...”, p. 181.

²² (da *odáï* = canti): nel rito bizantino sono: 1. i canti scritturali dell’Orthrós; 2. il complesso dei tropari poetici del canone, cf. D. SARTORE, A. M. TRIACCA și C. CIBIEN, *Liturgia*, Edizioni San Paolo, Milano, 2001, p. 2116.

²³ R. TAFT, “Mount Athos...”, p. 181; M. ARRANZ, “L’office de l’Asmatikos Orthros (matines chantées) de l’ancien Euchologe byzantin”, în *Orientalia Christiana Periodica* 47, 1981, pp. 140-141.

²⁴ Psaltirea liturgică bizantină, adică cea care este astăzi în uz cf. *Psaltirea Prorocului și Împăratului David*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2016, consemnează 20 de rugăciuni (câte o rugăciune după fiecare Catismă); în ceea ce privește rugăciunile aşa-numitei *Psaltiri constantinopolitane*, știm, potrivit indicațiilor din colofonul celebrului codice *Coislin 213* «*Euchologium Strategii presbyteri*. (a. 1027»), cf. H. OMONT, *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque nationale*, Troisième partie: *Ancien fonds grec*, codd. 2542-3117. *Coislin. Supplément grec. Autres bibliothèques de Paris. Départements*, Librairie Alphonse Picard, Paris, 1888, p. 150, că la Constantinopol exista, de asemenea, o carte anume care conținea „rugăciuni ale antifoanelor” *Psaltirii* (74 de rugăciuni ale *antifoanelor*; 8 ale *Odelor* și 54 alte diferențe rugăciuni), pe care un oarecare „prezbiter Strategios” o avea în posesie (din păcate, această colecție de rugăciuni nu a fost încă descoperită).

²⁵ Și aceasta este pricina, pentru care dumnezeieștii Părinți au împărțit Psaltirea în 20 de catisme, și printre catisme au pus tropare și rugăciuni. Care se află la multe psaltiri, și manuscrise, și tipărite, cf. *Pidalion*, p. 318.

²⁶ M. ARRANZ, “Les prières presbytérales des matines byzantines – 2^{de} partie: Les manuscrits”, în *Orientalia Christiana Periodica* 38 (1972) pp. 66, 86-87.

²⁷ R. TAFT, “Mount Athos...”, p. 181, nota 19.

3. Aşa-numitele „rugăciuni ale Catismelor” - generalități

Între rugăciunile prin care Biserica era obișnuită dintotdeauna a se ruga, se află și aşa-numitele „rugăciuni ale Catismelor”²⁸, unele dintre ele rămase în uz până astăzi, în cadrul slujbei Vecerniei unite cu *Liturghia Darurilor*²⁹ mai înainte sfintite³⁰, dar și rugăciunile „sacerdotale” sau „preoțești” (adică cele destinate a fi citite numai de către preot), specifice, în mod exclusiv, binecunoscuței „slujbe cântate” (*asmatike akolouthia*³¹)³², oficiate la Marea Biserică (Sfânta Sofia) din Constantinopol.

Pr. M. Arranz afirma, printre altele, că o bună parte dintre „rugăciunile sacerdotale” ar fi rămas până astăzi în cult; este vorba desigur despre rugăciunile Vecerniei³³ și ale Utreniei³⁴, pe care le citește preotul în taină, în timpul rostirii la strană a psalmilor începători din cadrul acestor slujbe³⁵.

De menționat că aceste „rugăciuni”³⁶ sacerdotale”³⁷, cunoscute și sub

²⁸ M. ARRANZ, “Les prières presbytérales des matines...”, pp. 86-87.

²⁹ Messa dei presantificati: nel rito bizantino si dice m. d. p. la liturgia dei giorni quaresimali; in essi infatti si consuma il pane eucaristico consacrato in una precedente celebrazione, cf. D. SARTORE, A. M. TRIACCA și C. CIBIEN, *Liturgia...*, p. 2115.

³⁰ M. ARRANZ, “Les prières presbytérales des matines...”, p. 87, nota 1; Τερατικὸν (Αθῆναι: Ἐκδοσις τῆς Αποστολικῆς Διακονίας τῆς Εκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 2000) 3-5, pp. 203-207; *Liturghier*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2000 pp. 265-272.

³¹ *asmaticōs, ufficio* è l’antica ufficiatura propria delle cattedrali contrapposta a quella monastica che ha finito con il prevalere, *Piccolo glossario dei termini liturgici bizantini*, cf. http://www.webalice.it/giovanni.fabriani/glossario/glossario_a.htm (pagină accesată în 18 01 2015); Αισματικός, ἡ, ὁν (eccl. musical, qui est chanté). Τὸ ἀσματικόν, le mélodique. On désigne ainsi quelquefois le τρισάγιον, lorsqu'il est chanté, L. CLUGNET, *Dictionnaire...*, p. 22.

³² M. ARRANZ, “Les grandes étapes...”, p. 51.

³³ Rugăciunile pe care preotul le citește în taină, în fața ușilor împărătești, se numesc *rugăciunile Vecerniei*, sau *ale luminilor de seara* (εὐχαὶ τοῦ λυχνικοῦ) pentru că ele se citeau odinioară la vremea când se aprindeau în biserici luminile sfeșnicelor și ale candelelor, menite să risipească întunericul nopții, cf. Pr. prof. dr. E. BRANIȘTE, *Liturgica Specială pentru institutele teologice*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1985, p. 66.

³⁴ Cele 12 rugăciuni citite în taină de către preot în timpul celor sase psalmi, *Rugăciunile dimineții* sau *ale Utreniei*, au un conținut variat, cf. Pr. prof. dr. E. BRANIȘTE, *Liturgica Specială pentru institutele teologice*, p. 139.

³⁵ “Les grandes étapes...”, p. 51.

³⁶ 3.2.7. *Preghiere*. Costituiscono un elemento importante dell’ufficiatura bizantina, specialmente quelle presbiterali dell’orthros e del vespro; parecchie sono anonime e quelle che hanno nome di autore sono di difficile attribuzione, M. NIN, *Ufficiatura bizantina. La Liturgia delle ore nella tradizione bizantina*, Dispense Pontificio Istituto Orientale, Roma, 2002-2003, p. 20.

³⁷ Ιδωμεν δὲ ἐμφαντικώτερον τὰ τῆς οἰκονομίας Χριστοῦ τυπούμενα μᾶλλον καὶ ἐν τῇ ἀσματικῇ καλῶς λεγομένῃ ἀκολουθίᾳ, ἣτις παρὰ τῶν Πατέρων ἡμῶν

denumirea de „rugăciuni preoțești” sau „prezidențiale”³⁸, citite odinioară pe tot parcursul slujbelor, reprezentă, în opinia specialiștilor, o „trăsătură generală a rânduielilor studite”³⁹: rugăciunile preoțești⁴⁰ de la Vecernie⁴¹ și Utrenie⁴², preluate din „rânduiala cântării – *asmatikon(!) akolouthia*”,

ânăthεν δέδοται, καθάπερ εἰρήκαμεν. Καὶ αἱ καθολικαὶ δὲ ἐκκλησίαι πᾶσαι ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἀπαρχῆς ταύτην ἔτελουν μελῳδικῶς, μηδὲν χωρὶς λέγουσαι μέλους, εἰ μὴ τὰς τῶν ιερέων μόνον εὐχὰς, καὶ τὰς τῶν διακόνων αἰτήσεις...[Să vedem mai lămurit cele ale intrupării lui Hristos, încipuite mai cu seamă la slujba care se numește a cântărilor. Această slujbă s-a dat, precum am zis dintâi, de Părinții noștri. Toate Bisericile cele sobornicești în toată lumea săvârșesc în versuri acestea, nu zic nimic fără versuri, afară de rugăciunile preoților și citanile diaconilor...], PG 155, p. 624C; vezi și N. BORGIA, *Horologion. Diurno delle chiese di rito bizantino*, Orientalia Christiana 56 = 16/I, Pontificio Istituto Orientale, Roma, 1929, p. 171.

³⁸ Nelle preghiere presidenziali dell’*asmatikòs* il culto della gloria divina è anzitutto un’azione di grazie a Dio che prende egli stesso l’iniziativa di chiamare l’uomo alla preghiera, *Il Signore della gloria. Preghere della “Grande Chiesa” bizantina*. Traduzione e note di Stefano L. Parenti, Edizioni Paoline, Milano, 1988, p. 134.

³⁹ Ierom. dr. Petru PRUTEANU, „Evoluția Rânduielilor tipiconale în Răsăritul ortodox. Studiu istorico liturgic”, în *Studii Teologice*, Seria a III-a, Anul II, Nr. 1 (2006) p. 90; vezi și pagina 90, nota 95.

⁴⁰ Le sette preghiere recitate dal sacerdote davanti all’iconostasi sono di origine costantinopolitano e risalgono almeno al VIII secolo, M. NIN, *Ufficiatura bizantina...*, p. 38; vezi și M. ARRANZ, “Les prières sacerdotales des vêpres byzantines”, în *Orientalia Christiana Periodica* 37, 1971, pp. 85-124; Durante i tre ultimi salmi, il sacerdote recita le 12 preghiere sacerdotali mattutine, che sono di tradizione costantinopolitana e le troviamo in uno degli eucologi più antichi, quello Barberini 336 (VIII-IX sec.), M. NIN, *Ufficiatura bizantina...*, p. 24.

⁴¹ p. es. una preghiera *vespertina* dell’*asmatikòs* si trova ora nella “Grande Compieta” (!). (Cfr. *Hōrologion*, Roma, 1937, p. 256, *Il Signore della gloria...*, p. 137, nota 102; una dintre vechile rugăciuni ale Vecerniei se găsește astăzi în rânduiala Pavecerniței Mari; este vorba de rugăciunea „Doamne, Doamne, Cel ce ne-ai izbăvit de toată săgeata...” (Κύριε Κύριε ὁ χριστάμενος ἡμᾶς ἀπὸ παντὸς βέλους...), atribuită Sfântului Vasile cel Mare († 379), cf. *Ceaslov*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001, p. 179, care va „supraviețui” totuși și în rânduiala „Vecerniei plecării genunchilor la Rusalii”, cf. *Molitfelnic cuprinzând Slujbe, Rânduieli și Rugăciuni săvârșite de preot la diferite trebuințe din viața creștinilor*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2006, p. 708; vezi și M. ARRANZ, *L’Eucologio Costantinopolitano agli inizi del secolo XI. Hagiasmatarion & Archieraticon (Rituale & Pontificale) con l’aggiunta del Leiturgikon (Messale)*, Editrice Pontificia Università Gregoriana, Roma, 1996, pp. 71-72, 119-120.

⁴² En premier lieu, il s’agit des synapties et des prières presbytérales qui trouvaient place ici et là dans les vêpres et les matines, Thomas POTT, “Réforme monastique et évolution liturgique. La réforme stoudite”, în *Crossroad of cultures. Studies in Liturgy and Patristics in Honor of Gabriele Winkler*, edited by Hans-Jürgen Feulner, Elena Velkovska și Robert F. Taft, *Orientalia Christiana Analecta* 260, Pontificio Istituto Orientale, Roma, 2000, p. 574 și Thomas POTT, *La réforme liturgique byzantine. Étude du phénomène de l'évolution non-spontanée de la liturgie byzantine*, *Bibliotheca Ephemerides Liturgicae Subsidia* 104, Centro Liturgico Vincenziano - Edizioni Liturgiche, Roma, 2000, p. 115.

nu se citeau toate deodată ca acum, ci erau repartizate pe tot parcursul slujbelor⁴³ ⁴⁴.

Remarcăm, de asemenea, faptul că unele dintre aceste „rugăciuni sacerdotale” de altă dată au „devenit”, dacă ne putem exprima astfel, și „rugăciuni ale Catismelor”, putând fi citite și de către credincioși⁴⁵; în ceea ce privește maniera în care va fi avut loc această schimbare și sensul în care ea a decurs, este greu să ne pronunțăm; ar fi interesant ca cei pasionați de acest tip de evoluții ale structurilor de cult să aprofundeze într-o bună zi și aceste aspecte.

În ceea ce privește numărul „rugăciunilor sacerdotale” ale binecunoscutei „slujbe cântate” (*asmatike akolouthia*), numite și „rugăciuni ale antifoanelor”⁴⁶ *Psaltirii*⁴⁷, acesta se cunoaște grație colofonului⁴⁸ renumitului codice *Coisl. 213* [*Evhologhiu*, a. 1027]⁴⁹; rugăciunile acestea vor dispărea însă, încetul cu încetul, din *Evhologhiile*⁵⁰ redactate recent, în măsura în care aşa-numitele „slujbe cântate”

⁴³ In questo tipo di preghiera oraria, grazie alla sintesi operata dai monaci studiti, sono sopravvissuti alcuni elementi dell’ antico *asmatikòs* e con essi circa venti delle sue preghiere presidenziali che però vengono recitate a voce bassa (!) una dietro l’altra (!), parte durante la declamazione del salmo introduttivo del vespro e parte durante la salmodia notturna del mattutino se non confinate in altri uffici, così che queste preghiere, composte per essere ascoltate da tutti, vengono ora clericalmente liquidate in una recita spesso frettolosa, *Il Signore della gloria...*, pp. 136-137.

⁴⁴ M. ARRANZ, “Le sacerdoce ministériel...”, p. 192.

⁴⁵ A se vedea aşa-numita rugăciune a „plecării capetelor” de la sfârșitul Utreniei: *Doamne Sfinte, Care intru cele de sus...* și „Rugăciunea dinainte de Evanghelie”, la Sfânta Liturghie: *Strălucește în inimile noastre...* (rugăciuni sacerdotale prin excelență), cf. *Liturghier cuprinzând Vecernia, Utrenia, Dumnezeiește Litughii ale Sfinților: Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare, Grigorie Dialogul (a Darurilor mai înainte Sfințite), Rânduiala Sfintei Împărtășiri și alte rugăciuni de trebuință* Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2012, pp. 102 și 147-148; aceste rugăciuni se regăsesc, de asemenea, între aşa-zisele „rugăciuni ale Catismelor” din *Psaltirea actuală* (ce pot fi citite și de către credincioși), cf. *Psaltirea Prorocului și Împăratului David*, București, 2016, pp. 184 și 160.

⁴⁶ A se vedea conotația cuvântului „antifon” din acest context, în notele de mai sus.

⁴⁷ εὐχάς τῶν ἀντιφώνων τοῦ Ψαλτῆρος ως στιχολογεῖ ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία κατὰ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν 74, cf. M. ARRANZ, *L’Eucologio Constantinopolitano...*, p. 13.

⁴⁸ *Colofón s.n.* Însemnare la sfârșitul unei cărți în epoca manuscriselor și incunabulelor, cuprinzând date privind tipograful, locul unde a lucrat, autorul și titlul lucrării, cf. <https://dexonline.ro/definitie/colofon> (pagină accesată în 27.01.2017).

⁴⁹ *Euchologium Strategii presbyteri* (a. 1027), H. OMONT, *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque nationale*, Troisième partie: *Ancien fonds grec, codd. 2542-3117. Coislin. Supplément grec. Autres bibliothèques de Paris. Départements*, Librairie Alphonse Picard, Paris, 1888, p. 150.

⁵⁰ *Molitfelnicul, Molitvelnicul sau Evhologhiul* (εὐχολόγιον, τό, εὐχή λόγος – *Evhologhion, evhi logos* = rugăciune, cuvânt; de la εὐλογῶ - *evlogo* = a binecuvânta) - este cartea liturgică în care sunt cuprinse toate slujbele cerute de nevoie spirituale ale creștinului, de la naștere până la moarte, cf. Pr. prof. dr. E. BRANIȘTE și Prof. Ecaterina BRANIȘTE, *Dicționar enciclopedic...*, p. 309.

vor ceda locul slujbelor de tip monastic ale *Orologhionului*⁵¹ (*Ceaslovului*)⁵². Mai mult chiar, însăși *Psaltirea* de tip palestinian va deveni *Psaltirea monastică bizantină*, și se va impune în practică, fapt confirmat de uzanța liturgică actuală⁵³.

Țin să precizez, de asemenea, în legătură cu numărul originar al aşa-numitelor „rugăciuni ale catismelor”, că nu avem încă un răspuns clar (definitiv), în sensul că nu se știe dacă numărul inițial (exact) al acestora ar fi fost 20⁵⁴ (una după fiecare „catismă”)⁵⁵, ca în practica actuală, 60 (trei după fiecare „catismă”)⁵⁶ sau 74, ca cele „ale antifoanelor *Psaltirii* aflate în uzul⁵⁷ Marii Biserici”.

Mai mult, unele „*Psaltiri liturgice*” redau după anumite *Catisme* nu doar trei rugăciuni, ci două⁵⁸ sau patru⁵⁹, după cum

⁵¹ L’*Horologhion*, il libro liturgico dell’Ufficio bizantino, ha queste ore: mezzanotte (*mesonicticon*), mattino (*orthros*), prima, terza, sesta, nona vespro (*esperinon o lychnicon*), compieta (*apodeipnon*), D. SARTORE, A. M. TRIACCA și C. CIBIEN, *Liturgia...*, p. 1061.

⁵² M. ARRANZ, “Les grandes étapes...”, p. 51.

⁵³ R. TAFT, “Mount Athos...”, p. 182; M. NIN, *Ufficiatura bizantina...*, p. 17.

⁵⁴ Vezi *Vatican gr. 778* [4 Psalterium continuatum, nempe psalmi et cantica, saec. XIV, cf. R. DEVREESSE, *Codices Vaticani Graeci (604-866)*, t. III, In *Bibliotheca Vaticana*, Roma, 1950, p. 293].

⁵⁵ M. ARRANZ, “Les prières presbytérales des matines...”, 86; Georgi R. PAPULOV menționează printre altele și primele *Psaltiri* care consemnează rugăciuni „la fiecare catismă”, cf. *Toward a History of Byzantine Psalters, ca. 850-1350 AD* (Plovdiv, 2014) p. 103.

⁵⁶ en raison d’une prière par *kathisma* en règle générale, ou trois si on sépare les trois *doxai* de chaque *kathisma*”, M. ARRANZ, “Les prières presbytérales des matines...”, 86-87; în realitate, cele trei rugăciuni sunt redate împreună la sfârșitul Catismei [vezi *Ateniense 2478: 12r-15v* etc., cf. N. PREDA, *Aşa-numitele „rugăciuni ale catismelor”* potrivit Codicelui *Ateniense 2478: (studiu de liturgică)*. Teza de Licență, Editura Granada, București, 2016, pp. 37-41 și *Vindobonensis Theol. gr. 177: 27r-29v* etc.].

⁵⁷ «degli antifoni del Salterio come le usa la Grande Chiesa», cf. J. Duncan, *Coislin 213. Euchologe de la Grande Église* (Roma: Dissertatio ad Lauream Pontificio Istituto Orientale, 1983) VII; sintagma subliniată a fost tradusă în această manieră de către J. Duncan (a se vedea referința din precedență), deși originalul grecesc folosește verbul “στιχολογεῖ” = recită.

⁵⁸ *Ateniense 2478: 51r-53r*: Κύριε Σωτήρ μου, ἵνα τί με ἐγκατέλιπες... și Δέσποτα Παντοκράτορ, ὁ Πατήρ τοῦ Χριστοῦ σου... (după Catisma a 4-a), cf. N. PREDA, *Aşa-numitele „rugăciuni ale catismelor”...*, pp. 53-55; *Vindobonensis Theol. gr. 177: 11r-13r*: Εὐλογῶ σε, Κύριε, τὸν μόνον μακρόθυμον καὶ ἀνεξίκακον... și Οἱ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἡμέρας τῇ θεωρίᾳ τῆς ἐν τῇ κτίσει μεγαλουνογίας... (după Catisma întâi).

⁵⁹ *Ateniense 2478: 126v-129v*: Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ τοῦ Πατρὸς μονογενῆς Υἱὸς καὶ Λόγος...; Κύριε ὁ Θεός μου, ὅσα σοι ἡμαρτον..., Παναγία Θεοτόκε, Κυρία τοῦ κόσμου, κυριευθέντα με... și Δέσποινα πάντων, Δέσποινα ἀγνή Θεοτόκε... (după Catisma a 10-a), cf. N. PREDA, *Aşa-numitele „rugăciuni ale catismelor”...*, pp. 76-80; *Vindobonensis Theol. gr. 177: 18r-20r*: Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ, Λόγε ἀθάνατε, ὁ μὴ καταισχύνων...; Ο Θεός ὁ κατὰ πᾶσαν ὥραν θελήσας τὸν ἄνθρωπον ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι...; Σοί, Κύριε, τῷ δεδωκότι ἡμῖν ἡμέραν εἰς ἐργασίαν... și Κύριε, ὁ Θεός μου, ἐπὶ σοι ἥλπισα, σώσόν με... (după Catisma a 2-a).

se observă în manuscrisele *Ateniense* 2478⁶⁰ și *Vindobonensis Theol. gr.* 177⁶¹.

Potrivit unui „Appendix” (“Appendix D5: Prayers Found in Psalters and *Horologia*”)⁶² al studiului lui G. Parpulov, ar fi vorba nu mai puțin de 30 pagini cu incipituri⁶³ (cca 412 rugăciuni, cu cele menționate, e drept, și în *Ceaslov*⁶⁴) ale aşa-ziselor „rugăciuni ale Catismelor”⁶⁵.

G. Parpulov furnizează, de asemenea, una dintre informațiile importante privind „rugăciunile Catismelor” și anume, că nu vor fi consemnate în codice mai devreme de sec. al XII-lea (mai exact anul 1105, când este datat ms. *Harvard gr. 3*⁶⁶)⁶⁷, deși în practică avem deja indicii în secolul al IX-lea, la Sfânta Atanasia din Eghina⁶⁸:

„Acestea sunt cele mai vechi Psalmiri cu imne (*tropare*)⁶⁹ scurte și rugăciuni introduse la fiecare *catismă*, de exemplu după Psalmii 8, 16, 23, etc. Harv. 3⁷⁰ este datat, conform conținutului unei liste pascale, în anul 1104;

⁶⁰ «Ψαλτήριον, μετὰ τῶν ὡδῶν, ἔτ. 1340», cf. Λ. Πολίτης, Κατάλογος χειρογράφων τῆς Εθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ελλάδος, αρ. 1857-2500 (Αθῆναι, 1991), pp. 480-481.

⁶¹ «*Psalmen und Oden*, a. 1150», cf. Herbert HUNGER, Otto KRESTEN und Christian HANNICK, *Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek*, Teil 3/2. *Codices Theologici* 101-200 [Museion. Veröffentlichungen der Österreichischen Nationalbibliothek. Neue Folge herausgegeben von der Generaldirektion. Vierte Reihe: Veröffentlichungen der Handschriftensammlung. Erster Band, Teil 3/2] Hollinek, Wien, 1984, p. 316.

⁶² *Toward a History of Byzantine Psalters...*, p. 182.

⁶³ Cuvântul „incipit” desemnează, printre altele, și primele cuvinte cu care începe în realitate un text (în cazul de față, o rugăciune).

⁶⁴ *Ceaslovul* sau *Orologhiul* (slv. *ceaslovă*, gr. ὥρολόγιον, τό – *orologhion*; lat. *horarium*, coresp. cărții *Breviarium*, la catolici) - este una din cărțile liturgice ale Bisericii Ortodoxe. Numele de *Ceaslov* sau *Orologhiu* (orar) vine de la precizarea timpului când se săvârșesc slujbele celor șapte Laude bisericești, care formează conținutul acestei cărți, cf. Pr. prof. dr. E. BRANIȘTE și Prof. Ecaterina BRANIȘTE, *Dicționar enciclopedic...*, p. 97.

⁶⁵ *Toward a History of Byzantine Psalters...*, pp. 182-211.

⁶⁶ Cf. J. ANDERSON & S. PARENTI, *A Byzantine Liturgical Psalter of AD 1105* (Washington [forthcoming]), vezi Georgi R. Parpulov, *Toward a History of Byzantine Psalters...*, p. 103, nota 2.

⁶⁷ MS Gr 3. *Psalter*, XIVth c., cf. Seymour DE RICCI and W. J. WILSON, *Census of medieval and renaissance manuscripts in the United States and Canada*. Vol. I, The H. W. Wilson Company, New York, 1935, p. 971.

⁶⁸ Georgi R. PARPULOV, *Toward a History of Byzantine Psalters...*, p. 103; vezi și p. 103, nota 5.

⁶⁹ *Tropar* (gr. τὸ τροπάριον – *to troparion*, de la gr. ὁ τρόπος – *o tropos* = mod, fel, chip...) sau *stihiră* – este forma cea mai veche și fundamentală a poeziei imnografice liturgice. În limba greacă, troparul respectă, ca formă, legile compozиției poetice (ritm, rimă, număr de silabe); prin traducerea în limba română, este redat în proză, respectându-se fondul, în dauna formei, cf. Pr. prof. dr. E. BRANIȘTE și Prof. Ecaterina BRANIȘTE, *Dicționar enciclopedic...*, pp. 522-523.

⁷⁰ Cambridge MA, Harvard University, Houghton Library, Greek MS 3, cf. Georgi R. PARPULOV, *Toward a History of Byzantine Psalters...*, p. 103.

Iber. 22⁷¹ și Pantokr. 43⁷² sunt scrise într-un stil foarte similar și trebuie să fi fost copiate cam în aceeași perioadă de timp⁷³.

Informația lui G. Parpulov pare a fi una justă, de vreme ce întâlnim „rugăciuni ale Catismelor” și într-un codice de la Biblioteca Națională din Viena, datat în secolul al XII-lea, pe care l-am amintit deja (*Vindobonensis Theol. gr.* 177, a. 1150).

a) după *Psalmul 8* (două rugăciuni):

Ἐὺλογῶ σε, Κύριε, τὸν μόνον μακρόθυμον... [11r-12r];

Οἱ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἡμέρας τῇ Θεωρίᾳ... [12v-13r].

b) după *Psalmul 16* (patru rugăciuni):

Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ, Λόγε ἀθάνατε... [18r-18v];

Ο Θεὸς ὁ κατὰ πᾶσαν ὥραν θελήσας τὸν ἀνθρωπον... [18v];

Σοί, Κύριε, τῷ δεδωκότι ἡμῖν ἡμέραν εἰς ἐργασίαν... [19r-19v];

Κύριε, ὁ Θεὸς μου, ἐπὶ σοι ἥλπισα, σῶσόν με... [19v-20r]⁷⁴.

De notat însă, că G. Parpulov indică și un alt codice, “Mount Sinai, Monastery of Saint Catherine, Greek MS 40”⁷⁵ [Sinait. gr. 40⁷⁶, s. XI, f. 1r: Ψαλτήριον σὺν Θ(ε)ῷ μετὰ [τροπα]ρίων καὶ εὐχῶν τῆς ἡμέρας κ(αὶ) τ(ῆς) νυκτ(ός)]⁷⁷, datat de acesta în secolul al XI-lea⁷⁸, al cărui titlu face referire directă la aşa-zisele „rugăciuni ale Catismelor”, fapt ce confirmă existența acestora deja cu un secol mai devreme.

⁷¹ Mount Athos, Iberon Monastery, MS 22, cf. Georgi R. PARPULOV, *Toward a History of Byzantine Psalters...*, p. 103; 4142. 22. Περγ. 4. XII. (φ. 313) Ψαλτήριον, Spyros P. LAMBROS, *Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos. Volume II*, At the University Press, Cambridge, 1900, p. 3.

⁷² Mount Athos, Pantokrator Monastery, MS 43, cf. Georgi R. PARPULOV, *Toward a History of Byzantine Psalters...*, p. 103; 1077. 43. Περγ. 4. XIII. 1. Ψαλτήριον (ἀκέφαλον), ἀρχ. ἀπὸ τοῦ κβ' καθίσματος, Spyros P. LAMBROS, *Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos. Volume I*, At the University Press, Cambridge, 1895, p. 97.

⁷³ „These are the oldest known Psalters with short hymns (*troparia*) and prayers inserted at each *kathisma*, i.e. after Psalms 8, 16, 23, etc. Harv. 3 is datable, through a paschal table it contains, to AD 1104; Iber. 22 and Pantokr. 43 are written in very similar hands and must have been copied around the same time”, cf. Georgi R. PARPULOV, *Toward a History of Byzantine Psalters...*, p. 103.

⁷⁴ A se vedea rugăciunile și în Georgi R. PARPULOV, *Toward a History of Byzantine Psalters...*, pp. 190, 195, 199, 205, 207 și 210.

⁷⁵ Georgi R. PARPULOV, *Toward a History of Byzantine Psalters...*, p. 103.

⁷⁶ *Psalmi*, saec. XIV, V. GARDTHAUSEN, *Catalogus codicum Graecorum Sinaiticorum*, E Typographeo Clarendoniano, Oxonii, 1886, p. 11.

⁷⁷ Cf. *Toward a History of Byzantine Psalters...*, p. 103 și 103, nota 4.

⁷⁸ Din păcate, G. Parpulov nu indică sursele pe care se bazează atunci când datează acest codice în sec. al XI-lea (cf. *Toward a History of Byzantine Psalters...*, p. 103, nota 4).

4. „Rugăciunile antifoanelor” – în tradiția constantinopolitana

Informații „complete” privind aşa-zisele „rugăciuni ale antifoanelor” (asemănătoare „rugăciunilor Catismelor” din tradiția palestiniană) nu avem, din păcate, deși existența unor astfel de rugăciuni, numărul lor (74), au fost semnalate de timpuriu (sec. XI), fiind menționate pentru întâia oară în colofonul renumitului manuscris *Coisl. 213* (a. 1027), care consemnează, potrivit specialiștilor, practici liturgice de tip constantinopolitan⁷⁹.

Voi reda în continuare textul colofonului acestui codice (*Coisl. 213*, a. 1027), manuscris prezentat în cadrul Institutului Pontifical Oriental de la Roma (PIO), ca „*Eucologio della Grande Chiesa*” (adică de la Sfânta Sofia)⁸⁰, de către J. Duncan⁸¹ și J. Maj⁸²:

«COI⁸³:211 (cf. J. Duncan:VII, J. Maj:147):

- 1 Ἐγράφη ἡ παρούσα τοῦ Εὐχολογίου βίβλος καὶ ἐτελειώθη
- 2 μηνὸς αὐγούστου ἵνδικτιῶνος 10 ἔτους 6535 (a. D. 1027),
- 3 κτηθεῖσα Στρατηγίω πρεσβυτέρῳ τῆς Μεγάλης Ἑκκλησίας
- 4 καὶ τῶν πατριαρχικῶν εὐκτηρίων,
- 5 περιέχουσα πᾶσαν ἀκολουθίαν καὶ τάξιν ἀκριβῶς,
- 6 καθὼς ἐν τῇ ἀρχῇ ὁ πίναξ δηλοῖ,
- 7 ἐκτὸς τῶν λειτουργιῶν τοῦ ἀγίου Βασιλείου καὶ τοῦ Χρυσοστόμου
- 8 καὶ τῆς τριτοέκτης καὶ τῆς τῶν προηγιασμένων,
- 9 θελείσει τοῦ γράψαντος καὶ κτησαμένου
- 10 διὰ τὸ ἔχειν ταῦτα εἰς κοντάκια μεθ' ὅν καὶ ἐνεργοῦσιν.
- 11 Ἐχειν δὲ αὐτὸν καὶ ἐν ἑτέρῳ βιβλιδαρίῳ
- 12 εὐχὰς τῶν ἀντιφώνων τοῦ Ψαλτῆρος
- 13 ὡς στιχολογεῖ ἡ Μεγάλη Ἑκκλησία κατὰ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν 74,
- 14 καὶ τῶν ὠδῶν εὐχὰς 8,

⁷⁹ M. ARRANZ, *L'Eucologio Costantinopolitano...*, pp. 13-14.

⁸⁰ M. ARRANZ, *L'Eucologio Costantinopolitano...*, p. 14.

⁸¹ *Coislin 213. Euchologe de la Grande Église*, Dissertatio ad Lauream Pontificio Istituto Orientale, Roma, 1983.

⁸² *Coislin 213. Eucologio della Grande Chiesa*. Manoscritto della Biblioteca Nazionale di Parigi (ff. 101-211) Tesi di Laurea Pontificio Istituto Orientale, Roma, 1990.

⁸³ Această siglă desemnează fondul „*Coislin*” din care face parte codicele 213 (a. 1027).

15 καὶ ἑτέρας εὐχὰς διαφόρους λεγομένας κατὰ διαφόρους καιρούς·

16 ἐπὶ κοίτην, μετὰ κοίτην,

17 ἐπὶ κοινωνίᾳ, ἐπὶ ἔξομολογήσει,

18 εἰς ὠφέλειαν ψυχῆς καὶ κατάνυξιν,

19 καὶ λοιπά· ἀμφότερα 54,

20 καὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν διαφόρων ὁητῶν περὶ τῆς ἀγίας Τριάδος·

21 ταῦτα γὰρ ὅδε οὐκ ἐγράφη⁸⁴»⁸⁵.

Problema „fundamentală” pe care o ridică însă rugăciunile de tip constantinopolitan (dar și cele de tip ierusalimitean) o reprezintă, potrivit Părintelui M. Arranz, tipul acestor rugăciuni și anume, probabila lor redactare (construcție) sub formă de parafrază, în sensul că, unele dintre aşa-zisele „rugăciuni sacerdotale” din rânduiala Vecerniei și Utreniei, veritabile reminiscențe ale vechilor „rugăciuni ale antifoanelor”, ar putea fi adevărate parafraze la „Psalmii lui David”:

«La prière qui, à Jérusalem au IV^e s., suivait chaque psaume tandis qu'à Constantinople, selon l'Euchologe ancien, elle le précédait, et qui était dite par le prêtre, était-elle une prière de médiation sacerdotale, ou était-ce plutôt une paraphrase destinée à introduire le psaume (à Constantinople) ou à le compléter (à Jérusalem) en lui donnant un sens chrétien? Etaient-ce des prières vraiment sacerdotales ou simplement explicatives?»⁸⁶.

⁸⁴ Este o redactare a textului numită de specialiști „diplomatică”.

⁸⁵ Cf. M. ARRANZ, *L'Eucologio Costantinopolitano...*, pp. 13-14; “Ce livre de l'euchologion fut écrit et terminé au mois d'août, la dixième indiction, en 6535 [6535, c.-à-d. 1027 A.D., nota autorului] et fut acquis par Stratigios, prêtre de la Grande Eglise et des oratoires patriarchaux. Il contient tout service et ordre exactement comme la table des matières au début les indique, à l'exception des liturgies de St. Basile et du Chrysostome, de la tritoektis, et des Présanctifiés, selon le désir de l'acquéreur et propriétaire, parce que ces choses-là se trouvent dans les kontakia avec lesquels on célèbre. Dans un autre livre, d'ailleurs, le propriétaire possède les prières des antiphones du psautier, comme la Grande Eglise les utilise, au nombre du 74, et les 8 prières des odes, et différentes autres prières, récitées à diverses occasions, avant le coucheur, après le lever, pour la communion, pour la confession, pour l'utilité de l'âme et pour la componction, et le reste, ensemble 54, et un choix de divers textes concernant la Sainte Trinité. Ces choses, donc, ne sont pas écrites ici”, J. DUNCAN, *Coislin 213. Euchologe de la Grande Église...*, VII.

⁸⁶ “Le sacerdoce ministériel dans les prières secrètes des Vêpres et des Matines byzantines”, în *Euntes docete* XXIV (1971) p. 193.

De notat, că rugăciuni sub formă de parafrază la Psalmi întâlnim și în codicele *Vat. gr. 783 [Hymnologia, graece]*⁸⁷, sec. XIV⁸⁸], dar nu numai; mai multe însă despre această temă am scris într-un mic subcapitol din Teza de doctorat⁸⁹.

Părintele M. Arranz descrie tipul rugăciunilor din manuscrisul *Vat. gr. 783* astfel:

«In genere si può affermare che queste preghiere non erano essenzialmente sacerdotali, ma riservate ad uso privato anche se probabilmente comunitario. In esse oltre che la lunghezza non abituale nelle preghiere pubbliche e ufficiali, si osserva l'uso della prima persona al singolare, fatto escluso delle preghiere sacerdotali, tutte alla prima persona del plurale»⁹⁰.

Revenind la tipul rugăciunilor numite „constantinopolitane”, ţin să precizez că informațiile furnizate de Sfântul Simeon al Tesalonicului († 1429) ne arată clar, că anumite rugăciuni „liturgice” din timpul său reprezentau o parafrază „proprie” la unii dintre Psalmii lui David:

«...căci cea dintâi dintre rugăciunile care se numesc ale Vecerniei cuprinde tot înțelesul psalmului, cu cuvinte luate chiar dintr-însul: „Doamne îndurate și milostive”. Celealte rugăciuni poți vedea că au înțeles tot asemenea cu psalmii, antifoanele și cu cuvinte dintr-însii (...), se zice rugăciunea și cuvinte din psalmii cei ce se cântă. Înțelesul lor este a se aduce toate către Dumnezeu prin preot...»^{91, 92}.

⁸⁷ T. De MARINIS, *La legatura artistica in Italia nei secoli XV e XVI. Notizie ed elenchi. Volume III* (Firenze: Fratelli Alinari-Istituto di Edizioni Artistiche, 1960) 44, n° 2776.

⁸⁸ În privința datării codicelui vezi N. PREDA, *Preghiere salmiche di autori vari secondo il codice "Vaticano Greco 783"* (ff. 1-96r). Teza de doctorat, Editura Granada, București, 2016, pp. 35-36.

⁸⁹ 9. *Le preghiere del codice Vat. gr. 783: preghiere sacerdotali come parafrasi di certi salmi oppure preghiere di uso monastico privato*, N. PREDA, *Preghiere salmiche...*, pp. 459-463.

⁹⁰ N. PREDA, *Judicium de Thesi Doctorali*, Pontificio Istituto Orientale, Roma, 2005, p. 4; vezi și N. PREDA, *Preghiere salmiche...*, pp. 10-11.

⁹¹ SFÂNTUL SIMEON ARHIEPISCOPUL TESALONICULUI, *Tratat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe, după principiul puse de Domnul nostru Iisus Hristos și urmașii Săi*, volumul II, în *Colecția „Din frumusețile viețuirii creștine”* 2, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava, 2003, p. 91; vezi și N. PREDA, *Preghiere salmiche...*, p. 459.

⁹² «Ἡ τῶν λυχνικῶν γὰρ λεγομένων εὐχῶν πρώτη ἐν ἑαυτῇ περιέχει τὴν τοῦ Ψαλμοῦ παντὸς ἔννοιαν, καὶ ὄμματα ἐξ αὐτοῦ “Κύριε οἰκτίσμων καὶ ἐλεήμων”· καὶ τὰς λοιπὰς δὲ ὄμοιώς πρὸς τοὺς ψαλμοὺς τῶν ἀντιφώνων καὶ τὰς ἔννοιάς ἔχούσας καὶ ὄμματα εὐρηστικά ἐξ αὐτῶν · (...) καὶ ἡ εὐχὴ λέγεται, καὶ ὄμματα ψαλμικὰ ἐκ τῶν ἀδομένων καὶ ἔννοιάς περιέχει, ὡς ἀναφέρονται πάντα διὰ τοῦ ἰερέως πρὸς τὸν Θεόν...», PG 155, 628B; «La première prière des lucernaires qui contient la signification du psaume (...) Les autres

Tin să precizez că despre „tipul” rugăciunilor sacerdotale constantinopolitane⁹³ voi scrie mai pe larg în altă parte.

Cu toate acestea, aş dori să mai semnalez aici un ultim aspect legat de aceste rugăciuni, chiar dacă, în opinia specialiștilor, pare a fi o chestiune marginală (periferică)⁹⁴ și anume, sensul și originea lor: «Arranz, nel suo articolo sopra citato⁹⁵ si chiede qual’è l’origine ed il senso di queste preghiere, dette al plurale e quindi anche a nome dei fedeli...»⁹⁶.

5. Aşa-numitele „rugăciuni ale Catismelor” – în tradiția palestiniană

Observațiile Părintelui M. Arranz privind „rugăciunile” de tip palestinian (dintre acestea făcând parte probabil și aşa-zisele „rugăciuni ale Catismelor”) par a fi foarte „clare”:

«Nous ne connaissons pas les prières originales de l’office palestinien; personnellement nous pensons que, comme office monastique, il n’en avait pas. Lorsqu’on a voulu lui adapter les prières de l’Euchologe de Constantinople, il a fallu forcer les choses en essayant de mettre le nouvel office en accord avec les prières de l’ancien»⁹⁷.

Pe de altă parte, Părintele Boris Hološnjaj pare să „contrazică” într-o oarecare măsură ipoteza Părintelui M. Arranz atunci când amintește de aşa-zisa rânduială palestiniană numită și „kanon tēs psalmodías”⁹⁸ a monahilor savați, ce conținea pe lângă „psalmodie”, și „rugăciuni” (foarte probabil și aşa-numitele „rugăciuni ale Catismelor”); din păcate, despre tipiul acestor

(prières) contiennent la signification des psaumes des *antiphōna...*», M. ARRANZ, “L’office de l’Asmatikos Hesperinos («vêpres chantées») de l’ancien Euchologe byzantin, II^e partie: La psalmodie”, în *Orientalia Christiana Periodica* 44, 1978, p. 411.

⁹³ Vezi și Boris HOLOŠNJAJ, *Tipikon della Chiesa bizantina – storia della sua formazione*, Dispense Pontificio Istituto Orientale, Roma, 2004-2005, p. 7.

⁹⁴ «Mais cette question de la place et de la destination des prières presbytérales des vêpres et des matines, tout en restant dans le thème de notre présent travail, est une question périphérique», M. ARRANZ, “Le sacerdoce ministériel...”, p. 189.

⁹⁵ «... quel sens et quel rôle peuvent avoir ces sept prières sacerdotales, rédigées au pluriel et donc au nom des fidèles, dites d’affilée et de plus en secret», M. ARRANZ, “Les prières sacerdotales des vêpres byzantines”, p. 85.

⁹⁶ M. NIN, *Ufficiatura bizantina...*, p. 47, nota 217.

⁹⁷ M. ARRANZ, “Le sacerdoce ministériel...”, p. 189.

⁹⁸ «Questo secondo modo della preghiera dei monaci sabaiti è conosciuto sotto la denominazione “kanon tēs psalmodías” e comprendeva i salmi e le preghiere. Sembra che il “kanon tēs psalmodías” i monaci recitavano nelle loro lingue materne», *Tipikon della Chiesa bizantina...*, pp. 3-4.

rugăciuni, care par a fi, fără doar și poate, de uz privat (adică din rânduiala personală a monahilor)⁹⁹, nu ne dă niciun alt indiciu.

Mai mult, făcând referire în același context la tradiția liturgică de la Sinai și la Cuviosul Nil, care „observa” rânduielile de tip palestinian, precizează:

«A questo punto seguiva la prima stasis di cinquanta salmi. Finiti questi Nilo recitava 50 volte Kyrie eleesson e Padre nostro dopodiché uno dei suoi discepoli leggeva la Lattera di Giacomo mentre gli altri ascoltavano seduti. Dopo la seconda stasis di cinquanta salmi e le preghiere come dopo la prima...»¹⁰⁰.

Această mențiune lasă să se înțeleagă printre altele că aşa-zisele „rugăciuni” care urmau citirii continue a Psalmilor (cei 150, împărțiti în trei stări) din rânduiala de obște, erau de fapt „*Doamne miluiește, 50 de ori și Tatăl nostru*”¹⁰¹.

Așadar, potrivit Părintelui Boris Hološnjaj distingem în tradiția palestiniană (savaită) două tipuri de rugăciuni, în funcție, bineînțeles, de cele două tipuri de rânduială (privată și comună sau de obște):

a) „rugăciuni” care urmează „psalmodiei” și care sunt de uz privat¹⁰², dar despre care nu știm nimic;

b) „rugăciuni” care urmează „citirii continue” a Psaltirii și care fac parte din rînduiala de obște (comună) și care sunt „*Doamne miluiește, 50 de ori și Tatăl nostru*”¹⁰³.

Părintele M. Arranz avansează însă ipoteza privind „rugăciunile” de tip palestinian, afirmând:

«Nous pouvons donc avancer l'affirmation que l'office byzantin actuel, d'origine monastique palestinienne, ne prévoyait pas de prière psalmique; ni

⁹⁹ M. ARRANZ, “Le sacerdoce ministériel...”, p. 192.

¹⁰⁰ Boris HOLOŠNJA, *Tipikon della Chiesa bizantina...*, p. 4.

¹⁰¹ «L'office monacal dure toute la nuit et se fait dans un cadre fort proche de l'office byzantin actuel; il comprend la récitation de tout le psautier et la lecture de trois épîtres catholiques et n'a comme prière que le *Notre Père* répété à différents moments de l'office et de longues séries de *Kyrie eleison*. Aucune autre prière», M. ARRANZ, “Le sacerdoce ministériel...”, p. 192.

¹⁰² Vezi și M. ARRANZ, “Le sacerdoce ministériel...”, p. 192.

¹⁰³ Apostolii (...) au cerut Mântuitorului să-i învețe cum să se roage (*Mat. 6*) și de atunci, rugăciunea rostită de Mântuitorul nu a încetat să rămână cea mai importantă rugăciune a Bisericii, cf. Ierom. dr. Petru PRUTEANU, „Evoluția Rânduielilor tipiconale...”, p. 63.

privée comme c'était le cas en Egypte^{104, 105} et peut-être en Cappadoce¹⁰⁶ et Antioche, ni officielle comme c'était le cas à Jérusalem¹⁰⁷ au IV^e siècle¹⁰⁸, ou à Constantinople¹⁰⁹ tant que l'office *asmaticos*¹¹⁰ y a été en vigueur¹¹¹. Répétons que au moyen âge on a tenté, plusieurs solutions pour incorporer à l'office monastique les prières de l'Euchologe constantinopolitain. Une des solutions possibles est celle pratiquée aujourd'hui: l'office est célébré sans prières, mais

¹⁰⁴ «... Uno si alzava in mezzo e cantava i salmi al Signore. Intanto tutti stavano seduti (come è ancora uso in Egitto), con la mente intensamente fissa alle parole del cantore, e quando aveva cantato undici salmi, separati dalle preghiere inserite tra di loro...», Robert F. TAFT, *La liturgia delle ore...*, pp. 85-86; este vorba de un pasaj din lucrarea *Despre aşezăminte cenobiilor* a Sfântului Ioan Casian († 435).

¹⁰⁵ În mediul monahal, începând cu sec. IV-V, se dezvoltă anumite rânduieli de *psalmodiere*, care au generat apariția, pe lângă rugăciunile particulare care nu aveau o rânduială fixă, a prevegherilor de seară-noapte și dimineață-zî. Elementele de bază ale unei astfel de prevegheri erau următoarele: a) cîteful cîtea / rostea 12 Psalmi, după ultimul zicând Aliluia; b) după fiecare Psalm se rostea o rugăciune în taină; c) la semnul starelului se făceau închinăciuni (de obște); d) starelul rostea tare o rugăciune, Ierom. dr. Petru PRUTEANU, „Evoluția Rânduielilor tipiconale...”, p. 66.

¹⁰⁶ «E così dopo aver trascorso la notte in una serie di salmodie interrotte da preghiere...», Robert F. TAFT, *La liturgia delle ore...*, p. 63 (vezi și schema de la pagina 64); este vorba de un text dintr-o *Scrisoare* (207:3) pe care Sfântul Vasile cel Mare († 379) o trimite clerului din Neocezareea.

¹⁰⁷ «A partire da quest'ora fino all'alba si recitano inni, si risponde ai salmi così come alle antifone: a ogni inno si fa una preghiera. Infatti due o tre sacerdoti e così alcuni diaconi ogni giorno si avvicendano con i *monazontes* per dire le preghiere a ogni inno e a ogni antifona», Robert F. TAFT, *La liturgia delle ore...*, 74; este vorba de un text din *Descrierea Egeriei* (cap. 24).

¹⁰⁸ O altă mărturie importantă vrednică de amintit în legătură cu rânduielile liturgice din sec. IV în mediul catedral o reprezintă *Descrierea pelerinei Silvia Egeria (Peregrinatio ad Loca Sancta*, anul 384) care prezintă rânduiala zilnică a slujbelor în Biserică Învierii din Ierusalim. În zilele de rând, existau 5 momente de rugăciune ce erau formate din următoarele elemente: 1) prevegherea monahală la cântatul cocoșilor formată din psalmi și rugăciunile preoților și diaconilor; 2) dimineață - psalmii cântați de cântăreți și rugăciunile episcopului cu plecarea capetelor; 3) Ceasul al VI-lea: psalmii cântați de cântăreți și rugăciunea episcopului cu plecarea capetelor, Ierom. dr. Petru PRUTEANU, „Evoluția Rânduielilor tipiconale...”, p. 67.

¹⁰⁹ «A partire del X secolo abbiamo già le prime testimonianze sulle preghiere presbiterali provenienti dalla tradizione dell'Asmatikē Akolouthia inserite nell'ufficio delle Ore (Vespro e Mattutino) della tradizione monastica palestinese. Si tratta delle prime sette preghiere del Vespro dell'Asmatikē Akolouthia e delle dodici preghiere del Mattutino nei corrispondenti uffici monastici», Boris HOLOŠNJA, *Tipikon della Chiesa bizantina...*, p. 13.

¹¹⁰ «2) Le cinque preghiere fra i quali le prime tre corrispondevano ai salmi delle tre antifone mentre le ultime due erano le preghiere dell'inclinazione del capo (euchē thēs kefaloklisias) e di congedo (euchē thēs apolyseos)...», Boris HOLOŠNJA, *Tipikon della Chiesa bizantina...*, p. 8.

¹¹¹ Aici se dezvoltă slujba *asmatikon akolouthia* – „rânduiala cântării” care presupunea cântarea antifonică. De fapt, *asmatikon akolouthia* nu era o slujbă în sensul direct al cuvântului, ci un fel de model de slujbă, o schemă pentru Vecernie și Utrenie. Aceasta presupunea: a) *trei rugăciuni ale preotului cu ectenii*; b) *trei antifoane (de fapt Psalmi cântați antifonic)*, câte unul după fiecare rugăciune; c) *rugăciunea apolisului cu o ectenie a cererilor*; și d) *rugăciunea finală de plecare a capetelor*, Ierom. dr. Petru PRUTEANU, „Evoluția Rânduielilor tipiconale...”, p. 87.

celles-ci sont dites tout de même, en bloc et à voix basse. Il est vrai que le fait de dire les prières à voix basse est un phénomène très ancien et assez généralisé. Comment juger le fait que les moines palestiniens qui avaient élaboré un office d'une grande perfection technique et d'une surprenante richesse hymnologique, n'aient jamais songé à créer eux-mêmes ou à emprunter à d'autres traditions des prières pour les psaumes? Faut-il voir en cela une conséquence du simple fait qu'il n'y avait pas de prêtres parmi les moines, car, selon l'abbé Nil, c'étaient là deux "vocations" différentes et même contradictoires¹¹².

O altă „provincie liturgică” care ar putea fi adăugată la cele menționate de Părintele M. Arranz este insula Cipru:

“Anche Epifanio (ca. 315-403), monaco in Giudea per trent’anni prima di diventare nel 367 vescovo di Salamina, al cap. 23 del suo trattato *Sulla fede*, scritto circa nel 374-377, parla di «inni e preghiere mattutini» e di «salmi e preghiere vespertini» (*lychnikos*). Da notare che egli parla di inni e preghiere mattutini e salmi e preghiere vespertini, cioè al plurale”¹¹³.

În încheiere, ţin să precizez că mențiuni „șterse” privind existența aşa-ziselor rugăciuni de tip „palestinian” găsim, pe de o parte, în manuscrisele redactate târziu (*Psaltirile liturgice bizantine*), care conțin astfel de rugăciuni (vezi de exemplu ms. *Ateniense 2478*, sec. XIV și altele¹¹⁴), precum și în *Psaltirile liturgice* tipărite (despre care voi aminti într-un alt subcapitol). Codicele *Ateniense 2478*, de care m-am ocupat personal¹¹⁵, conține în afară de Psalme, și rugăciuni (65), pe care le-am numit, la modul general, „rugăciuni ale catismelor”, unele dintre ele fiind necunoscute și nepublicate.

6. Rugăciunile „sacerdotale” – alte caracteristici

Există și unele precizări inedite, privind aşa-zisele rugăciuni sacerdotale și consider că este binevenită prezentarea lor în acest context.

O expunere generală a rugăciunilor cunoscute sub denumirea de „sacerdotale” o găsim la Părintele M. Arranz:

¹¹² M. ARRANZ, “Le sacerdoce ministériel...”, p. 192.

¹¹³ Robert F. TAFT, *La liturgia delle ore...*, p. 65.

¹¹⁴ Potrivit unui „Appendix” (“Appendix D5: Prayers Found in Psalters and Horologia”) din studiul lui G. PARPULOV, ar fi vorba nu mai puțin de 30 pagini cu incipituri, cca 412 rugăciuni, consemnate în manuscrise (*Psaltire*), cu cele menționate, e drept, și în *Ceaslov*, ale aşa-ziselor „rugăciuni ale Catismelor”, cf. *Toward a History of Byzantine Psalters...*, pp. 182-211.

¹¹⁵ N. PREDA, *Așa-numitele „rugăciuni ale catismelor”...*

«En regardant notre tableau¹¹⁶ nous voyons que les prières avaient trois fonctions différentes: les unes, les plus nombreuses, précédaient les psaumes (soit groupés en antiphones, soit isolés); d'autres accompagnaient la synaptie de demandes à la fin des offices: la prière [7] aux vêpres et la prière [12] aux matines; de ces prières accompagnant les synapties nous avons déjà un précédent dans les vêpres et matines du VIII^e livre des Constitutions Apostoliques; une troisième catégorie comprenait les prières d'inclination de la tête ou de bénédiction: celles-ci aussi nous les trouvons déjà dans les mêmes Constitutions»¹¹⁷.

Iată și câteva dintre particularitățile acestor rugăciuni:

«Les prières [I] à [8]¹¹⁸ seront séparées en deux groupes de nombre variable. Celles du premier groupe, les premières, accompagneront la psalmodie des *kathismata* (d'un à trois, selon les traditions et selon les époques de l'année): en raison d'une prière par *kathisma* en règle générale, ou trois si on sépare les trois *doxai* de chaque *kathisma*. Les dernières prières du groupe [I]-[8] c.à.d., celles qui ne trouveront pas de place dans la psalmodie, seront dites entre les odes du *kanôn*: après la 3^e et la 6^e. Quelque prière pourra même disparaître»¹¹⁹.

Specială este, în opinia mea, și mențiunea privind existența, în vechime, a aşa-ziselor „rugăciuni sacerdotale” rostită după fiecare Cântare a Canoanelor¹²⁰ de la Utrenia din Joia Mare (în Săptămâna Sfintelor Patimi numai Joi și Sâmbătă avem Canon întreg)¹²¹ și din Duminica Paștilor, dat fiind faptul că, în această perioadă nu avem Catisme ale Psalmirii la Utrenie; această particularitate este semnalată, de asemenea, de către Părintele M. Arranz:

«A l'orthros du Jeudi Saint et du Dimanche de Pâques, où il n'y a pas de psalmodie, le *Typicon d'Ibirôn* (KEKELIDZE, 283, 292) prévoit une

¹¹⁶ Cf. M. ARRANZ, “Le sacerdoce ministériel...”, pp. 188-189.

¹¹⁷ “Le sacerdoce ministériel...”, p. 190.

¹¹⁸ Este vorba de primele opt rugăciuni din cele numite „ale Utreniei”.

¹¹⁹ M. ARRANZ, “Les prières presbytérales des matines...”, pp. 86-87.

¹²⁰ «*Canonul* este forma cea mai dezvoltată a poeziei religioase creștine deoarece reunește într-o unitate nouă cântări (ode) formate, cum am văzut, fiecare din câte trei sau mai multe strofe sau stihiri...», Pr. prof. dr. E. BRANIȘTE și Prof. Ecaterina BRANIȘTE, *Dicționar encyclopedic...*, p. 85.

¹²¹ *Triodul care cuprinde slujbele bisericesti de la Duminica Vameșului și a Fariseului până în Sfânta și Marea Sâmbătă*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2010, pp. 584-590, 665-670.

prière et sa correspondante synaptie après chaque ode du *kanôn*. Dans la praxis actuelle, seules les *synaptai* suivent les odes aux matines de Pâques. A Messine, chaque ode était suivie de synaptie et de lecture patristique ce même jour. Nous avons déjà vu que le lendemain des fêtes du Seigneur, les odes I à 6 remplaçaient la psalmodie du psautier (cf. p. 70, note I); même praxis à Ibîrôn (cf. KEKELIDZE, 247)»¹²².

7. Tipul aşa-ziselor „rugăciuni psalmice”: „meditații sacerdotale” sau „simplă parafrază”?

Într-un articol¹²³ din anii '70, Părintele M. Arranz se întreba cum ar putea fi înțelesă (percepute) aşa-zisele „rugăciuni psalmice”: „meditații sacerdotale” sau „simplă parafrază”?

La această întrebare voi încerca să răspund în continuare, precizând doar câteva dintre caracteristicile „rugăciunilor psalmice”, deoarece, după cum vom vedea, o determinare exactă a lor este încă greu de realizat.

Astfel, voi consemna mai întâi unele pasaje esențiale din studiul Părintelui M. Arranz, unde încearcă să „soluționeze”, pe cât posibil, această dilemă:

«La prière qui, à Jérusalem au IV^e s., suivait chaque psaume tandis qu'à Constantinople, selon l'Euchologe ancien, elle le précédait, et qui était dite par le prêtre, était-elle une prière de médiation sacerdotale, ou était-ce plutôt une paraphrase destinée à introduire le psaume (à Constantinople) ou à le compléter (à Jérusalem) en lui donnant un sens chrétien? Etaient-ce des prières vraiment sacerdotales ou simplement explicatives? Dans le premier cas les moines, en constituant des communautés sans prêtres, ne pouvaient pas adopter des prières vraiment sacerdotales. Dans le second cas, vivant une haute vie spirituelle, ils ne sentaient pas le besoin d'interpréter les psaumes, qui étaient eux-mêmes leur prière essentielle. Les *Alleluia*, *Gloria Patri*, *Pater noster* et *Kyrie eleison*, qui parsemaient la récitation du psautier, leur suffisaient. Ils avaient d'ailleurs conservé les prostrations entre les psaumes¹²⁴. (...) Pour ce qui est des prières de l'Euchologe qui accompagnent les psaumes et qui sont sept sur neuf à vêpres et onze sur

¹²² “Les prières presbytérales des matines...”, p. 87, nota 2.

¹²³ “Le sacerdoce ministériel...”.

¹²⁴ Robert F. TAFT, *La liturgia delle ore...*, pp. 218, 227 etc.

treize à matines (voir tableau)¹²⁵, nous pouvons donc avancer une première conclusion: deux prières psalmiques à vêpres ([1] et [8]) et deux à matines ([10] et [11]) sont vraiment psalmiques; les autres cinq à vêpres, et neuf à matines, accompagnent les psaumes sans s'y référer, même d'une façon générale, vu que les citations de l'Ecriture et spécialement du Psautier, sont assez rares et imprécises. D'où viennent ces prières? Ont-elles étaient créées pour accompagner les antiphones ou existaient-elles déjà avant d'être réunies dans l'Euchologe? Une réponse précise évidemment n'est pas possible; nous allons essayer un peu plus loin de présenter une hypothèse, après avoir considéré les prières des synapties»¹²⁶.

De notat că precizări importante privind tipul aşa-numitelor „rugăciuni sacerdotale” găsim și la Părintele M. Nin:

«*Preghiera I.* Si tratta di una serie di parafrasi del salmo 85 che nel vespro di Costantinopoli si trovava pure all'inizio di quest'ora; attualmente non ha allusione alcuna a qualche ufficiatura. Si tratta di un buon esempio di preghiera salmica, in cui il singolare del salmo passa al plurale del testo. Forse la presente preghiera apparteneva a un insieme di preghiere salmiche che la Chiesa costantinopolitana¹²⁷ aveva e che è andata persa, cf., ARRANZ, M., *Les prières sacerdotales*, pp. 88-89»¹²⁸;

«*Preghiera II-III.* Due preghiere tipicamente vespertine, fatta da un'insieme di citazioni salmiche. Hanno una tematica simile, con una prima parte penitenziale: *Signore nel tuo sdegno non ci accusare, e nella tua ira non ci castigare, ma agisci con noi secondo la tua clemenza...* (preghiera II); *Signore Dio nostro, ricordati di noi peccatori e inutili servi* (preghiera III). Non sembra ispirata ad un unico salmo, ma a diversi testi. Si può trattare di una preghiera che accompagnava una litania di preghiere; infatti le espressioni *e concedi che quanto resta del giorno presente sia pieno di pace e senza peccato, come pure tutto il tempo della nostra vita* (preghiera II), ...*tutto ciò che chiediamo di utile per la nostra salvezza* (preghiera III), si trova nella litania dell'angelo di pace dopo il grande ingresso del vespro»¹²⁹.

¹²⁵ Cf. M. ARRANZ, “Le sacerdoce ministériel...”, pp. 188-189.

¹²⁶ M. ARRANZ, “Le sacerdoce ministériel...”, pp. 193-194.

¹²⁷ Vezi și Boris HOLOŠNJAJ, *Tipikon della Chiesa bizantina...*, p. 8.

¹²⁸ Ufficiatura bizantina..., p. 46, nota 209.

¹²⁹ Ufficiatura bizantina..., p. 46, nota 211.

Voi reda în continuare doar câteva dintre coordonatele privind tipul rugăciunilor consemnate în codicele *Vat. gr. 783*, caracteristici în baza cărora ar putea fi determinat, fără doar și poate, tipul acestor rugăciuni: un prim indiciu îl reprezintă titlurile celor două colecții de rugăciuni: «Ἐύχαι διάφοροι πρὸς τὸν Κύριον καὶ Θεὸν ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν (...) διασκευασθεῖσαι κατὰ παράφρασιν ἐν ὁμοιότητι τῶν ψαλμῶν τοῦ Δανίδ»¹³⁰ și «Ἐτέρα συνθήκη ψαλμῶν (...) κατὰ παράφρασιν...»¹³¹.

Un al doilea indiciu îl constituie, de asemenea, titlurile însesei ale unora dintre rugăciuni:

κθ' [29]¹³² (Ἐξομολόγησις σὺν ἰκεσίᾳ καὶ ὕμνῳ, κατὰ τὸν ἄμωμον¹³³ διασκευασθεῖσα· καὶ κατηγορίᾳ ψυχῆς ὁρθύμου καὶ κακῶς βιοῦντος) și με' [45]¹³⁴ (Κατὰ παράφρασιν ἄμωμος ἐν ἔξομολογήσει ἐν δεήσει καὶ κατακρίσει ἐμαυτοῦ), par a fi o parafrază la Psalmul 118¹³⁵;

ολς' [136]¹³⁶ (Παράφρασις εἰς τὸν α' καὶ β' ψαλμὸν. Ὑμνος εἰς τὸν Χριστὸν κατηγορίᾳ τε(!) τῶν χριστοκτόνων Ἐβραίων καὶ εὐχαριστίᾳ τῶν εἰσδεχθέντων ἐθνῶν. Εὐχὴ ἐτέρα) și ολζ' [137]¹³⁷ (Καὶ ἄλλως τοῦ β' ψαλμοῦ παράφρασις. Ἐλεγχος Ἐβραίων καὶ θεολογία ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν πιστῶν), par a fi o parafrază la Psalmii 1 și 2.

Chiar dacă nu avem un răspuns clar cu privire la „tipul” aşa-ziselor „rugăciuni psalmice”, am putea totuși să afirmăm, cu limitele de rigoare și în

¹³⁰ *Vat. gr. 783*, 2v.

¹³¹ *Vat. gr. 783*, 97r.

¹³² *Vat. gr. 783*, 49v-65v.

¹³³ Psalmul 118 mai este numit și „ἄμωμος”, cf. L. CLUGNET, *Dictionnaire...*, p. 7.

¹³⁴ *Vat. gr. 783*, 173r-182r.

¹³⁵ De notat că împărțirea „arbitrară” (nefirească chiar) a rugăciunilor [κθ' (49v-65v) și με' (173r-182r)] din codicele *Vat. gr. 783* în „stări” [«Les prières trop longues pour être dites sans interruption ont été divisées de différentes manières. C'est à certaines des parties qui sont le résultat de cette division qu'on a donné le nom de στάσεις, nom qui indiquait à l'origine qu'on devait les réciter ou les chanter debout», L. CLUGNET, *Dictionnaire...*, p. 139], coincide, în mod fericit, cu împărțirea firească a *Psalmului* 118 în trei „stări” [vezi *Vat. gr. 783*, 56v, 62r, 173r, 177r, 179v].

¹³⁶ *Vat. gr. 783*, 242r-243v.

¹³⁷ *Vat. gr. 783*, 243v-245v.

acord cu ceea ce am amintit mai sus, că o bună parte dintre rugăciunile din cult au fost redactate sub formă de parafrază la anumiți Psalmi.

8. *Psaltirea liturgică bizantină – particularități ale edițiilor tipărite*

O atenție aparte rezervă C. Korolevskij și *Psaltirilor* tipărite (menționată, printre altele, ediția de la Viena, din anul 1793, pe care a găsit-o la Roma), care consemnează o practică despre care spune că nu este redată în toate edițiile tipărite ale *Psaltirii* în limba greacă:

«Cette manière de lire le Psautier pourrait être très antique, parce que le Psautier était le seul livre de prières des anciens anachorètes: probablement en trouverait-on des vestiges dans les manuscrits. En tous cas, je ne l'ai jamais vu reproduit dans les éditions grecques, sinon dans celle de Vienne 1793, dont se trouve un exemplaire à l'Institut Pontifical Oriental»¹³⁸.

Ipoteza lui C. Korolevskij este și nu este tocmai una justă, deoarece există și alte *Psaltiri* în greacă, care redau pe lângă „rugăciunile Catismelor”¹³⁹, chiar și aşa-numitele „Titluri ale Psalmilor”¹⁴⁰, atât pe cele atribuite lui Eusebiu de Cezareea^{141, 142} († 339), precum și altele¹⁴³; însă despre aceste particularități voi aminti mai jos.

Pe de altă parte, trebuie întărită supozitia lui C. Korolevskij în ceea ce privește existența în manuscrise a aşa-numitelor „rugăciuni ale Catismelor”, deoarece despre acest subiect s-a scris mult în ultimul timp; eu personal am redactat două studii pe această temă, lucrări pe care le-am citat deja [Aşa-numitele „rugăciuni ale catismelor” potrivit Codicelui Ateniense 2478: (studiu

¹³⁸ “La Codification de l’Office byzantin. Les essais dans le passé”, în *Orientalia Christiana Periodica* 19 (1953), p. 58.

¹³⁹ «...καὶ ἡ εὐχὴ. Δέσποτα παντοκράτωρ, ὁ Πατήρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν...», Ψαλτήριον τοῦ προφητάνακτος Δαβίδ. ἐν τῷ προστέθησαν καὶ αἱ ἐν ἑκάστῳ ψαλμῷ ύποθέσεις. καὶ εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ ἐν ἀνώνυμον θεολογικὸν βιβλιάριον εἰς ἀπλῆν διάλεκτον, πάνυ ὠφέλιμον (Ἐν Λειψίᾳ τῆς Σαξονίας, ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Βρεστοπόλεως, 1781) p. 45.

¹⁴⁰ Despre aşa-zisele „Titluri ale Psalmilor” a se vedea și N. PREDA, *Preghiere salmiche...*, pp. 472-487.

¹⁴¹ «ΥΠΟΘΕΣΕΙC ΕΥCEBEΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΥΛΟΥ», *Codex Alexandrinus* (sec. V) 531r.

¹⁴² *Codex Alexandrinus* (sec. V) 531v-532v, cf. *Facsimile of the Codex Alexandrinus. Old Testament, Vol. III. [Psalm. Ecclesiast].* Inghilterra: London (S. d.) și *The Codex Alexandrinus (Royal MS. 1 D. V-VIII), in reduced photographic facsimile. Old Testament, part IV. I Esdras-Ecclesiasticus.* London, 1957.

¹⁴³ «Βίβλος ψαλμῶν. Υπόθεσις. Οτι οἱ μὲν εὐσεβεῖς καὶ χρηστοὶ, μακάριοι...», Ψαλτήριον τοῦ προφητάνακτος Δαβίδ..., 1.

de liturgică) și Preghiere salmiche di autori vari secondo il codice "Vaticano Greco 783" (ff. 1-96r)].

C. Korolevskij adaugă, printre altele, că „rugăciunile Catismelor” se află în toate edițiile *Psaltirii* în slavonă, fiind la origine elemente importante dintr-o rânduială de tip anahoretic:

«Il existe même un office à l'usage des ermites, ne comportant que le Psautier. Il se trouve dans toutes les éditions du Psautier slave. Avant chaque cathisme, après les prières habituelles du début de tout office, viennent trois tropaires, quarante *Gospodi pomilui*, une prière à la Sainte Trinité, et on lit le cathisme. A la fin, quelques tropaires, quarante *Gospodi pomilui* et une prière»¹⁴⁴.

La noi, din păcate, nu există un studiu care să acopere această problematică, însă din ceea ce am cercet eu, marea majoritate a *Psaltirilor* în limba română au și la noi aceste rugăciuni, probabil și datorită faptului că au fost traduse din limba slavonă.

Iată două dintre edițiile vechi ale *Psaltirii* în greacă, tipărite la noi, care conțin, atât „rugăciunile Catismelor”¹⁴⁵, cât și aşa-numitele „*Titluri ale Psalmilor*”:

a) «Βίβλος ψαλμῶν. Υπόθεσις. Περὶ τῆς ἐναρέτου Διαγωγῆς μετὰ μακαρισμοῦ. Ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ ἀνεπίγραφος παρ’ Ἐβραίοις. Ψαλμὸς. α’. Μακάριος ἀνήρ...»¹⁴⁶;

b) «Υπόθεσις. Περὶ τῆς ἐναρέτου διαγωγῆς μετὰ μακαρισμοῦ. Ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ ἀνεπίγραφος παρ’ Ἐβραίοις. Ψ. α’. Μακάριος ἀνήρ...»¹⁴⁷.

În să adaug, de asemenea, că potrivit studiului lui P. Salmon, *Les "Tituli Psalmorum" des manuscrits latins* (Études Liturgiques 3, Paris:

¹⁴⁴ “La Codification de l’Office byzantin...”, p. 58.

¹⁴⁵ Ψαλτήριον τοῦ προφήτου καὶ βασιλέως Δαβὶδ (Ἐν τῇ ἵερᾳ τῶν εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου μονὴ τοῦ Συναγώβου, 1700) γ’r^v, σ’v, τ’r^v etc. și Ψαλτήριον τοῦ προφήτου καὶ βασιλέως Δα(βί)δ. Νεωστὶ γραφὲν δι’ ἐπιταγῆς καὶ δαπάνης τοῦ ὑψηλοτάτου καὶ φιλοχρίστου Αὐθέντου καὶ Ἡγεμόνος πάσης Οὐγκροβλαχίας Κυρίου Κ(υρί)ου Ιωάννου Κωνσταντίνου Βασαράβα Βοεβόνδα τοῦ Βρανκοβάνου, 1701 [Ms. din Biblioteca Mitropoliei Iași, Fond Î. P. S. Teocist, Nr. 12] 9r-9v, 17r etc.

¹⁴⁶ Ψαλτήριον τοῦ προφήτου καὶ βασιλέως Δαβὶδ (Ἐν τῇ ἵερᾳ τῶν εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου μονὴ τοῦ Συναγώβου, 1700) α’.

¹⁴⁷ Ψαλτήριον τοῦ προφήτου καὶ βασιλέως Δα(βί)δ. Νεωστὶ γραφὲν δι’ ἐπιταγῆς καὶ δαπάνης τοῦ ὑψηλοτάτου καὶ φιλοχρίστου Αὐθέντου καὶ Ἡγεμόνος πάσης Οὐγκροβλαχίας Κυρίου Κ(υρί)ου Ιωάννου Κωνσταντίνου Βασαράβα Βοεβόνδα τοῦ Βρανκοβάνου, 1701 [Ms. din Biblioteca Mitropoliei Iași, Fond Î. P. S. Teocist, Nr. 12] 3r.

Cerf, 1959), fuseseră descoperite până la acea vreme doar şase serii¹⁴⁸ ale „Titlurilor Psalmilor”¹⁴⁹, ele fiind atribuite mai multor autori și aparținând unor epoci diferite. Cea mai veche dintre acestea (redactată în greacă) este a patra serie (datată în secolul IV)¹⁵⁰, și este atribuită lui Eusebiu de Cezarea.

În concluzie, putem afirma că numai un studiu detaliat al acestor „rugăciuni ale Catismelor” ar putea confirma multe dintre „dilemele” pe care încă le ridică aceste structuri (rugăciuni) liturgice cum ar fi de exemplu tipul, originea, autorul, precum și epoca în care au fost redactate etc.

Despre obiceiul citirii aşa-numitelor „rugăciuni ale Catismelor”, după cum afirmă și Ciril Korolevskij, știm că pare a fi o uzanță foarte veche și de sorginte monahală din Biserica noastră, întâlnită la început la anahoreți.

Denumite rugăciuni „ale Catismelor” (ori „rugăciuni ale antifoanelor”, ca în tradiția constantinopolitană), deoarece erau aşezate de regulă după fiecare din cele 20 de Catisme ale Psalmului (ori după „antifoanele” constantinopolitane), aceste rugăciuni comportau structuri diferite în funcție de cele două tradiții liturgice determinante, cea ierusalimiteană și cea constantinopolitană.

În ceea ce privește practica actuală (văzută și ca o reală continuare a vechilor uzanțe de tip anahoretic), aş dori să amintesc de „obiceiul” de odinioară a unora dintre mănăstirile din Moldova (de exemplu Mănăstirea Sihăstria)¹⁵¹, care au făcut din rânduiala citirii *Psalmului* și a aşa-ziselor „rugăciuni ale Catismelor” realmente o regulă liturgică zilnică, o adevărată „rugăciune continuă”.

¹⁴⁸ «Les six séries de titres publiées dans ce volume sont les seules qui existent encore, à notre connaissance», *Les “Tituli Psalmorum”...*, p. 30.

¹⁴⁹ «... la série I est la plus répandue, tandis que les III, IV et VI y sont assez rares; la V^e est tout à fait inconnue», *Les “Tituli Psalmorum”...*, p. 34.

¹⁵⁰ «En tout cas, dès le IV^e siècle, existent certainement celle d’Eusèbe (IV)...», *Les “Tituli Psalmorum”...*, p. 28.

¹⁵¹ Vezi și Ieromonah Makarios SIMONOPETRITUL, *Triodul explicat. Mistagogia timpului liturgic*. Traducere: diac. Ioan I. Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, ²2003, p. 151.

Summary: The so-called „Kathismata prayers” (a brief historical-liturgical presentation)

The practice of uttering the so-called „Kathismata prayers”, according to Cyrille Korolevskij, is known as very old and is known to have started in the monastic milieus in our Church, as it was originally performed by hermits.

Known as „Kathismata prayers” (or „prayers of the antiphons” in the Constantinopolitan tradition), because they would usually follow each group of 20 Kathismata of the Psalter Book (or the Constantinopolitan „antiphons”), these prayers had various structures depending on the two main liturgical traditions – that of Jerusalem and that of Constantinople, respectively.

As far as today’s practice is concerned (a true continuation of the old anchorite practices), we note the old „custom” of some Moldavian monasteries (such as Sihăstria Monastery), where the reading of the *Psalter* and the so-called „Kathismata prayers” are a daily liturgical practice, a true „incessant prayer”.